

Sayı : 4

Yıl : 1988

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1989

EVLIYA ÇELEBİ'NİN MARDİN VE YÖRESİ HAKKINDA YAZDIKLARI

Nejat GÖYÜNÇ *

Evliya Çelebi'nin *Seyahat-nâmesi*'nin IV, cildinde Mardin ve çevresine yaptığı bir görev gezisinden bahs ettiği malûmdur. Diyarbekir Valisi Firarî Mustafa Paşa'nın Mardin ve Sincar taraflarına yaptığı bir sefer sırasında, Efendi'si Melek Ahmed Paşa'nın bir mektubunu iletmek üzere Diyarbekir'e gitmiş, onu orada bulamamış, ardından Mardin üzerinden Sincar'a gitmiştir. Bu olayı Evliya Çelebi şöyle ifade eder: "*hakîrin istediğim seyahat olmağla bu bahane ile Paşa Efendi'mizin mektuplarıyla beraber müsellemeden de mektuplar alub iki yüz aded refik ve hüddâmlarımızla Diyar-ı bekir'den cânib-i kibleye Mardin, Sincar kalelerine gittik*" (IV, 56).

Firarî Mustafa Paşa'nın 3. Diyarbekir Beylerbeyiliği 1655'e rastlar (Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1315/1897, IV, 400). Evliya Çelebi, Sincar'da Mustafa Paşa'ya "1065 Receb'inin guresinde" mülâki olduğunu belirtir (IV, 61) ki, 7 Mayıs 1655 tarihine rastlar.

Seyahat-nâme'nin matbû nüshasında Evliya Çelebi "Diyarbekir'den Mardin ve Sincar kalelerine gittiğimiz" başlığı altında "*evvelâ Diyarbekir'den kalkarak Şatt'î cânib-i şarkda bırakub biz yine refiklerimizle El-cezîre'ye yollanarak Göksu karyesine geldik. Ma'mûr köydür. Diyarbekir nevâhîsindedir* (IV, 56)" der. Sonra da tekrar bir başlık yaparak ("*İstitrâd-ı beyân-ı El-cezîre-i azîme*") tek mil El-cizîre yöresi hakkında bilgi verir. Burası Batılıların "Verimli Hilâl" dedikleri bölgedir, en eski medeniyetlerin beşiği olmuştur. Gerçekten de Ergani'nin Çayönü köyünde ve Keban ve Kara-kaya baraj gölleri münasebeti ile yapılan kazılar bu gerçeği bir defa daha isbat etmiştir.

Evliya Çelebi'nin Diyarbekir-Mardin arasındaki yol boyunca verdiği konakladığı mahaller yukarıda işaret olunan köy dışında Zerzivân boğazı, Mal'avn karyesi, Eş-Şeyh Hazret-i Zolî ziyaretgâhı'dır. Buradan Mardin kalesinin görüldüğünü de hatırlatır.

IV. Murad'ın Bağdad Seferi'nde takip ettiği yol da bu olmakla beraber, Evliya Çelebi Karaköprü, Cuhut-pınarı menzillerinden hiç bahs et-

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

mez (Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat seferi Menzîlnâmesi - Bağdat seferi Harp Jurnalı", *Belgeler*, II (1965-1967), 22-23).

Evliya Çelebi Mardin isminin nereden geldiğini, kendisinin âdeti üzere, efsanevî bir şekilde anlatır, kale hakkında da bilgi verir: "*Cezîre-i Dicle içinde Şatt'a iki menzil karîb bir çölistânda evc-i âsumâna ser çekmiş bulut rengi ser-âmed bir kaya üzre öyle bir kaledir*" (IV, 59). Bu kaleyi tasvir etmek için insan güçlük çeker, lisan âciz, kalem yetersizdir kanaatindedir, fakat yine de bu kaleyi ballandıra ballandıra anlatmaktan da kendisini alamaz. Kale-nin burç ve baruları o kadar yüksektedir ki, içerisindeki minareler ve benzeri yapılar görünmez, der. Kale içindeki su sarnıçlarından, zahire depo edilen derin kuyulardan (mağara) bahs eder, bu yiyeceklerin her sene halka dağıtılarak yerlerine yenilerinin yani tazelerinin konulduğunu, zahirenin çeşitli darı ve pirinç olduğunu, ayrıca cephane ve top gibi harp malzeme ve âletin de bulunduğunu yazar. Nusaybin yöresinde XVI. yüzyılda çeltik ziraatinin olduğu da bilinir.

Mardin kalesi'nin "920 (1514-1515) tarihinde Çaldır fethinden sonra bu kale üzerine Selim Han, Bıyıklı Mehmed Paşa ile Molla İdris-i İmâdî'yi yüz bin askerle beraber gönderüb bâ-şulh ü selâh kaleyi Bıyıklı Mehmed Paşa teslim idüb kendileri Sincar kalesine girdiler" (IV, 58), der.

Onun verdiği bu tarihî bilgiler hem yanlış, hem eksiktir. Çaldır muharebesi'nden sonra 22 Ekim 1515'te Diyarbekir, diğer bir deyimle Âmid, Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından alınmış, kendisi Diyarbekir Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir (4 Kasım 1515). Diyarbekir'deki Karahan kuvvetleri ile Mardin kalesi'ne çekilirse de, Osmanlı kuvvetlerinin bu şehre gelmesi üzerine şehri terk ederek Sincar'a çekilirler. Lâkin Osmanlılara teslim olan şehirdir, kale Safavî kuvvetlerinin elinde kalır. Mardin kalesi'nin Osmanlılara geçişi bir sene kadar sonra, Mısır seferi sırasında (Nejat Göyünç, *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 18 vd.) Mardin'in fethinde emeği geçen Molla İdris de, ünlü tarihçi İdris-i Bitlîsî'dir.

Evliya Çelebi "*bu kale-i Mardin'i seyr ve temâşâ ettikten sonra Diyarbekir Valisi Firarî Mustafa Paşa'nın Sincar kalesi altında olduğunu haber alarak refiklerimizle Sincar'a yolladık*" der (IV, 60). Mardin'den sonraki ilk konak yeri Göllü köyüdür. Burasını Mardin'e bağlı 500 hanelik bir karye olarak bildirir. Burası Osmanlı Tahrir Defterleri'ndeki Kuşur' nâm-ı diğer Göllükend karyesidir. 1518'de 147, 1526'da 182, 1564'te 424 hâne olarak kayd edilmiştir. Mücerred sayısı da 1518'de 39, 1526'da 37, 1564'te ise

177'dir. Lâkin bu bir süryanî köyüdür. Ebubekr Tihrânî'de kendisinden bahs edilmektedir (Nejat Göyünç, *aynı eser*, 67-68).

Göllü, Mardin'in 9 km. güneyine düşmektedir. 1960-70'li yıllarda burasını gezen Helga Anschütz (*Die syrischen Christen von Tur 'Abdin*, Augustinus-Verlag Würzburg 1985, s. 151-152) bu köyün XIX. yüzyılda bile refah içerisinde olduğunu, halkının Mardin-Arapçası konuşan hristiyanlar olduğunu, Birinci Dünya Harbi sırasında halkının Suriye ve Lübnan'a kaçtığını, bir kısmının da harbin meşakkatlerine kurban gittiğini, bugün de köyde meskun hristiyanların sonradan gelip yerleşmiş olduklarını yazar.

Evliya Çelebi, eserinde uğradığı şehirler, nüfusu, cami, mescit, han dükkan ve emsali yapıları hakkında geniş malûmat verdiği halde, Mardin şehri hakkında tek kelime söylemez. Halbuki Mardin kalesine çıkmak için, mutlaka şehre çıkmak gerekir. Bu itibarla onun Mardin'in altundan geçip gittiği, ne şehre, ne kaleye çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde şehirde Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı yapıları vardır.

Evliya Çelebi'nin Mardin'deki görevliler hakkında verdiği bilgiler de eksikdir. Bundan da sayyahımızın topladığı bilgileri, uzaktan görüp kendisini teshir eden kaleye ait intibaları ile birlikte verdiğini ortaya koymaktadır.